

Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΣΕ ΕΝΑΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΟΥΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ

Θεανώ Τερκενλή*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αυτό παραθέτει μερικές σκέψεις πάνω στο νεο-αναδυόμενο ρόλο της καθημερινής ζωής στο πλαίσιο της ρευστότητας ενός παγκοσμιοποιούμενου κόσμου, με σκοπό να επιχειρηματολογήσει για τις γεωγραφίες της καθημερινής ζωής, όπως αυτές ανασυγκροτούνται στα συγκεκριμένα τους συμφραζόμενα, ως πεδία παραγωγής, διαμόρφωσης και αναπαραγωγής πολιτισμικής διαφοράς και ταυτότητας μέσα από την πρακτική της καθημερινής ζωής. Αντλώντας από διάφορες περιπτώσεις εμπειρικής έρευνας, το άρθρο αυτό διερευνά εκ των κάτω τη θέση της καθημερινής ζωής στο σύγχρονο κόσμο, στη βάση α) των μεταβαλλόμενων σχέσεών τους με τις άλλες σφαίρες της ζωής και β) διεργασιών δόμησης, μεταμόρφωσης και συντήρησης της πολιτισμικής διαφοράς. Μέσα από την ικανότητά τους να επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ του μέσα και του έξω, του τοπικού και του παγκόσμιου, του ιδιωτικού και του δημόσιου, καθώς και τη δυναμική τους αναδιάρθρωση και προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές δυνάμεις, φαίνεται ότι οι γεωγραφίες της καθημερινής καθημερινής ζωής και τα διάκενα μεταξύ των ορίων τους είναι ακριβώς τα πιο διεισδυτικά και σταθερά πεδία όπου ακριβώς παράγονται οι προσωπικές και πολιτισμικές διαφορές που, με τη σειρά τους, διαμορφώνουν και εμπλουτίζουν την παγκόσμια κουλτούρα.

The Place of Everyday Life Geographies in the Production, Reproduction, and Practice of Cultural Difference in a Globalizing World

ABSTRACT

This article puts forth some thoughts on the newly emergent role of everyday life in the fluidity of a globalizing world, in order to argue for re-embodied, context-specific geographies of everyday life as the terrains in which cultural difference and identity are produced, shaped, and reproduced through the specificities of ordinary practices. Drawing upon various cases of empirical work, the article engages in a bottom-up exploration of the place of everyday life in today's world, in terms of a) their changing relations to other realms of life, and b) processes of construction, transformation or preservation of cultural difference. In their capacity to inform the relationship between inside and outside, the local and the global, the private and the public, as well as in their dynamic re-articulation and adjustment to changing forces in society, it seems that geographies of everyday life and their intersection surfaces become the most pervasive and enduring milieux in the individual and cultural production of difference, in turn informing and enriching global culture.

* Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου, e-mail: t.terkenli@aegean.gr.
Η εργασία παρουσιάστηκε στο 7ο Σεμινάριο του Αιγαίου στην Πάρο, 30 Αυγούστου - 5 Σεπτεμβρίου 1999.

Εισαγωγή και τοποθέτηση του προβλήματος

Οι σύγχρονες τάσεις παγκοσμιοποίησης στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή έχουν οδηγήσει σε μια συνεχώς αυξανόμενη πολιτισμική διεύθυνση και διάδραση από το παγκόσμιο μέχρι το τοπικό επίπεδο, τόσο όσον αφορά τη συνύπαρξη περισσότερων του ενός πολιτισμικών συστημάτων σε έναν κοινωνικό χώρο, όσο και μια ολοένα εντονότερη αλληλοδιείσδυση πολιτισμικών εμπειριών και πρακτικών. Οι σύγχρονες τεχνολογίες των επικοινωνιακών, συγκοινωνιακών και ταξιδιωτικών μέσων και του τουρισμού έχουν εντείνει και επιταχύνει διαδικασίες ιστορικά υποκινημένες, ενώ διακριτά αντίρροπα ρεύματα, όπως η αυξανόμενη πολιτισμική ποικιλότητα και δημιουργικότητα, διαφοροποιούν ολοένα και περισσότερο τους τρόπους με τους οποίους η παγκοσμιοποίηση προσλαμβάνεται και σχηματοποιείται τοπικά. Η εντύπωση, άρα, μιας συνεχώς αυξανόμενης ομοιομορφίας είναι ίσως παραπλανητική, καθώς οι άνθρωποι σήμερα στρέφονται όλο και περισσότερο στην κουλτούρα ως μέσο αυτοπροσδιορισμού και δράσης (World Culture Report 1998).

Στη ρευστή αυτή κατάσταση μιας αναπτυσσόμενης τάξης πραγμάτων, οι κόσμοι της ανθρώπινης ζωής (lifeworld frames) και οι γεωγραφίες της καθημερινότητας (everyday life geographies) στις επιφάνειες τομής τους και τα όριά τους αποτελούν τα πιο διαδεδομένα και ανθεκτικά πεδία στην παραγωγή προσωπικής και πολιτισμικής διαφοράς. Ο άνθρωπος, ατομικά ή σε ομάδες, τείνει να είναι σε μεγάλο βαθμό επιλεκτικός ως προς τη χωρική γνώση και συμπεριφορά και έτσι να αυτο-ορίζεται χωρικά και να δημιουργεί όρια μεταξύ πολιτισμικών ταυτοτήτων, τα οποία ενισχύονται μέσα από τη διάσταση του χρόνου και της παράδοσης. Ταυτόχρονα, στην αέναη προσπάθειά τους να αυτοκαθοριστούν, οι ανθρώπινες ομάδες τείνουν να ωθούν αυτά τα πραγματικά και μεταφορικά όρια προς την πλευρά του εξωτερικού κόσμου, με σκοπό τόσο να τον αναμορφώσουν όσο και να τον προσαρτήσουν. Φυσικά, τα όρια αυτά δεν είναι μόνο χωρικά και δεν είναι, ακόμη σημαντικότερο, μόνο πολιτισμικά: είναι επίσης ψυχολογικά, αντιληπτικά, κοινωνικά, ηθικά, αισθητικά κ.ο.κ.¹ Εν όψει μιας μεταβαλλόμενης παγκόσμιας γεωγραφίας, πολλοί τύποι πολιτισμικής επαφής, οι οποίοι βιώνονται και επιδιώκονται όλο και περισσότερο στα σύγχρονα πλαίσια αστικής ζωής, επιβεβαιώνουν τη διαφορετικότητα και τη διακριτότητα, ενώ διεργασίες παγκοσμιοποίησης απειλούν να τις εξαλείψουν. Ο ιστορικός ρόλος της δυτικής πόλης ως χώρου διαπολιτισμικότητας και ανθρώπινης ποικιλότητας και δημιουργικότητας αποκτά ολοένα αυξανόμενη σημασία, ενώ τα όρια καταληπτότητας μεταξύ πολιτισμικών συστημάτων επανεγγράφονται στο χώρο μέσα από πολύ πιο ρευστές διαρθρωτικές διαδικασίες.

1. Με αυτό τον τρόπο ίσως θα είχε περισσότερο νόημα να συμπεριλάβει κανείς και άλλες μεταβλητές στη συζήτηση για τη θέση των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής στην παραγωγή, αναπαραγωγή και πρακτική της πολιτισμικής διαφοράς στο σύγχρονο κόσμο, πέραν του οικονομικού, του πολιτικού και του πολιτισμικού, και να διευρύνει τη συζήτηση και ως προς άλλες διαστάσεις της ανθρώπινης υπόστασης και της σημασίας μιας συγκεκριμένης θέσης στο χωροχρόνο.

Ο σκοπός του άρθρου αυτού είναι να προτείνει τις αναδιοργανωμένες γεωγραφίες της καθημερινής ζωής, όπως αυτές συγκροτούνται στα συνολικά τους συμφραζόμενα, ως πηγές πολιτισμικής αλλαγής και διαφοράς. Το εγχείρημα αυτό επιχειρείται με μια εκ-των-κάτω-προς-τα-άνω διερεύνηση της «θέσης» των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής σε έναν παγκοσμιοποιούμενο κόσμο, ως προς α) τη μεταβαλλόμενη εσωτερική τους διάρθρωση, δηλαδή την αναδιάρθρωση των σχέσεων μεταξύ σφαιρών της καθημερινής ζωής, και β) διαδικασίες δόμησης, μεταμόρφωσης και διατήρησης της πολιτισμικής διαφοράς στο ευρύτερο πλαίσιο ενός παγκοσμιοποιούμενου κόσμου. Η διαπραγμάτευση αυτή αντλεί στοιχεία από διάφορες πηγές εμπειρικής εργασίας και προ-

τείνει ότι τα διάκενα ή τα σύνορα των πλαισίων της καθημερινής ζωής με άλλα πεδία ή πλαίσια νοήματος σε διάφορες κλίμακες –από το προσωπικό στο κοινωνικό στο διεθνικό– είναι εκεί όπου οι διάφορες πολιτισμικές διεργασίες αναμορφώνονται και, με τη σειρά τους, διαμορφώνουν και εμπλουτίζουν την παγκόσμια κουλτούρα. Τέτοιου είδους ζώνες επαφής εμφανίζονται σε όλες τις κλίμακες ως οι περισσότερα υποσχόμενοι πυρήνες πολιτισμικής δυναμικότητας και πολιτισμικής σύγκρουσης, όπου το πολιτισμικό δεν μπορεί να νοηθεί με κανέναν τρόπο ως ανεξάρτητο του οικονομικού, του πολιτικού, του κοινωνικού ή των άλλων διαστάσεων της ζωής. Τέτοιες ζώνες ανθρώπινης επαφής, ιδιαίτερα πολυπληθείς στα σύγχρονα αστικά πλαίσια, αποκτούν καθοριστική σημασία ως πυρήνες πολιτισμικής διαφοράς στις σημερινές ευρωπαϊκές πόλεις, όπου καθίστανται οι κατ' εξοχήν τόποι μιας συνεχούς πολιτισμικής διαπραγμάτευσης. Η σημασία τέτοιων ζωνών πολιτισμικής επαφής δεν θα μπορούσε να υπερτονιστεί για την περίπτωση της Ευρώπης, που είναι ένας από τους τελευταίους προμαχώνες στον κόσμο ο οποίος αποικίζεται σήμερα από διάφορους Άλλους, μέσα από μια αντίστροφη ιστορική διαδικασία, μια διαδικασία που καταλύει την αντίληψη ή την πραγματικότητα της ομοιογένειας στα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη.

Η χρήση εδώ του όρου καθημερινή ζωή (everyday life) δανείζεται από τη θεωρία του φιλόσοφου de Certeau σχετικά με τις καθημερινές πρακτικές (ordinary practice) την κοινωνική του ιστορία, η οποία στηρίζεται στις μικροϊστορίες και *μικρογεωγραφίες* (δική μου προσθήκη) που μεταβαίνουν από την ιδιωτική σφαίρα (της κατοικίας, παρασκευής τροφής και δημιουργίας νοικοκυριού) στη δημόσια σφαίρα (της εμπειρίας της ζωής στη γειτονιά). Ο ορισμός της καθημερινής ζωής, όπως παρατίθεται παρακάτω, παραπέμπει στον de Certeau:

«Η καθημερινή ζωή συνίσταται σε αυτό που μας παρέχεται καθημερινά ή αυτό που μας κληροδοτείται, αυτό που μας πιέζει, ή ακόμη και μας καταπιέζει, διότι ενυπάρχει μια καταπίεση στο παρόν... Η καθημερινή ζωή είναι αυτό που μας στηρίζει με οικειότητα, από τα μέσα...» (1998: 3).

Ο de Certeau τοποθετεί την καθημερινή ζωή σε μια συναισθηματική γεωγραφική διάσταση και την προσανατολίζει προς έναν κόσμο οσφρητικής μνήμης, μνήμης των χώρων της παιδικής ηλικίας, της σωματικής υπόστασης, των χειρονομιών και γλώσσας σώματος της παιδικής ηλικίας, της ευχαρίστησης. Την κατατάσσει επίσης στο πεδίο της «παράλογης» ιστορίας ή της «μη ιστορίας», διότι εκείνο που ενδιαφέρει τον ιστορικό (αλλά και τον γεωγράφο, δική μου προσθήκη) της καθημερινής ζωής είναι το αόρατο (de Certeau et al 1998: 3).

Η έμφαση που δίνει στις καθημερινές πρακτικές παίζει καθοριστικό ρόλο σ' αυτό το άρθρο, «η φευγαλέα ελευθερία των πρακτικών» και η διαλεκτικότητα που συνδυάζει τα στοιχεία του καθημερινού (le quotidien), του οποίου η ανάλυση «είναι καταδικασμένη σε ένα αδιάκοπο πήγαινε-έλα, από το θεωρητικό στο συγκεκριμένο και κατόπιν από το ειδικό και το περιστασιακό στο γενικό» (de Certeau et al 1998: xxxiii), υιοθετείται χαλαρά και εδώ, στην εννοιολογική έκφραση του χώρου ως *οίκου* (home). Ο *οίκος* εδώ ορίζεται ως μια κυκλικά βιούμενη, ατομικά ή συλλογικά οργανωμένη και επιμελημένη εκδοχή πραγματικού, αντιληπτού ή φανταστικού γεωγραφικού χώρου. Τα κύρια διακριτικά στοιχεία του χώρου ως *οίκου* είναι: α) ο κυκλικός χρόνος ή η δόμησή του στη βάση των καθημερινών συνηθειών, και β) οι σχέσεις εξουσίας, ελέγ-

χου ή διεκδίκησης του πλαισίου αυτού. Αυτός ο ορισμός του *οίκου* φαίνεται να ενσωματώνει τόσο τη συγκεκριμένη προσαρμογή και οργάνωση των σχέσεων εξουσίας στη σφαίρα της καθημερινής ζωής, όσο και τον προσδιορισμό του ρόλου του τόπου και του χρόνου στη δόμηση των κοινωνικών σχέσεων στη γεωγραφία της καθημερινής ζωής. Η θεωρητικοποίησή τους μέσα από την παραπάνω οπτική αποκαλύπτει μια ουσιαστική σύγκλιση των εννοιών του *οίκου* και της καθημερινότητας.

Εντούτοις, παρότι το άρθρο αυτό επικεντρώνεται περισσότερο στις γεωγραφίες της καθημερινής ζωής, θα αντλεί στοιχεία περισσότερο από τις *γεωγραφίες του οίκου* παρά από τις *γεωγραφίες της καθημερινής ζωής*, καθώς αυτή η περιοχή ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος έχει μόλις εμφανιστεί στο χώρο της γεωγραφίας και βρίσκεται προς το παρόν ακόμη σε διαδικασία διεπιστημονικής συγκρότησης και δυναμικής μορφοποίησης. Οι όροι *γεωγραφίες του οίκου* και *γεωγραφίες της καθημερινής ζωής* συχνά χρησιμοποιούνται εδώ παράλληλα, με σκοπό την καλύτερη κατανόηση και άντληση ιδεών από αυτές τις έννοιες ως προς τις γενεσιουργές πολιτισμικές διαδικασίες – σε αντιδιαστολή προς τις ομογενοποιητικές και παγκοσμιοποιητικές διαδικασίες της πολιτισμικής διάχυσης. Αναντίρρητα, στην πράξη υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ τους, αν και η έννοια της καθημερινής ζωής είναι σαφώς ευρύτερη από αυτήν του *οίκου*. Σύμφωνα με ένα αναλυτικό πλαίσιο, για παράδειγμα, πέραν της οικιακής σφαίρας, η καθημερινότητα περιλαμβάνει και τις σφαίρες της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου (Terkenli 1998, Utty 1994). Η συνταύτιση, πάντως, των δύο αυτών εννοιών, του *οίκου* και της καθημερινότητας, γενικά συναρτάται με την αναλυτική προσέγγιση, όπως στις διπολικές αντιπαράθεσεις δημόσιο-ιδιωτικό ή παγκόσμιο-τοπικό, τις οποίες η σημασιολογία του *οίκου* και της καθημερινής ζωής φαίνονται να επηρεάζουν με παρόμοιους τρόπους.

Η εσωτερική αναδιάρθρωση του καθημερινού ή οι μεταβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ σφαιρών της καθημερινής ζωής

Συχνά υποστηρίζεται ότι οι ανθρώπινοι *οίκοι* (homes) βρίσκονται σε μια διαδικασία αλλαγής η οποία εξελίσσεται με τρόπους συμβατούς προς τη χωρική αναδιάρθρωση του μοντερνισμού – κατακερματισμός, αποσύνδεση, διαφοροποίηση, απεμπόληση. Η θέση αυτού του άρθρου είναι ότι οι νέοι *οίκοι* των μεταβαλλόμενων παγκόσμιων γεωγραφιών δεν αντιπροσωπεύουν απλά υλικές εμπειρίες ή συνδέσεις με τον τόπο, αλλά συνιστούν συμβολικές περιφέρειες συναισθημάτων, προσωπικής ή κοινωνικής αναφοράς και συνδέσμου, όπως εξάλλου ίσχυε και πάντοτε στο παρελθόν. Εάν ο *οίκος* δεν υπονοεί πια έναν συγκεκριμένο τύπο τόπου αλλά μάλλον έναν τρόπο ζωής που επικεντρώνεται γύρω από το άτομο και γύρω από ιδιαιτερότητες νέων τρόπων ζωής (lifestyles), τα βασικά διακριτικά χαρακτηριστικά του *οίκου* από άλλους τύπους τόπων δεν έχουν μεταβληθεί. Αυτό το οποίο έχει μεταβληθεί είναι απλά η σχετική τους σημασία για το σύγχρονο άνθρωπο, καθώς και η χωρική, χρονική και κοινωνική τους οργάνωση.

Μάλιστα, εάν οι *οίκοι* ως χώροι δεν θα έπρεπε να εννοιολογηθούν ως μοναδικοί και περιχαρακωμένοι ούτε στο παρελθόν, πολύ περισσότερο δεν μπορούν να εννοιολογηθούν με αυτό τον τρόπο σήμερα. Η διακριτότητά τους ως πλαίσια που χαρακτηρίζονται από χρονική κυκλικότητα και κάτω από προσωπικό ή συλλογικό έλεγχο δεν έχει με κανέναν τρόπο ελαττωθεί. Μάλλον η χωρική τους οργάνωση έχει γίνει περισσότερο ανοικτή, ρευστή και ελεύθερη από χωρικούς περιορισμούς. Συνεπώς, οι σημερινοί *οίκοι* είναι προφανώς προϊόντα και μέσα των νεο-αναδυόμενων κοινωνικών σχέσεων εξουσίας, όπως και στο παρελθόν, αλλά σε περισσότερο κοινωνικά και γεωγραφικά ισότιμη και μη οροθετημένη βάση. Ο Giddens γράφει ότι η διεύδυση απόμακρων επιδράσεων στις τοπικότητες και στο φαινομενικό κόσμο του ανθρώπου γίνεται αποδεκτή ως ένα τακτικό μέρος της κοινωνικής ζωής, διαφυλάσσοντας έτσι τη συντήρηση της οντολογικής ασφάλειας (1991). Αυτές οι μεταμορφώσεις του ανθρώπινου χώρου συνδέονται εν μέρει και με μια διευρυνόμενη περιοχή του ατομικού αυτοπροσδιορισμού στην πρόσφατη ιστορία, σκέψη η οποία όμως δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί περισσότερο στα όρια αυτού του άρθρου για λόγους ευνόητης οικονομίας χώρου.

Ο διαχωρισμός της οικιακής ζωής από άλλες σφαίρες της καθημερινής ζωής (ελεύθερος χρόνος, εργασία) που μορφοποίησε η Βιομηχανική Επανάσταση και εγκαθίδρυσαν στο δυτικό κόσμο μεταγενέστερες διεργασίες μοντερνισμού φαίνεται ότι αντιστρέφεται στις μέρες μας. Ενώ η σύγχρονη εποχή σχετίζεται με την εμπορευματοποίηση και εξατομίκευση αυτού που θα ονομαζόταν *οίκος*, σήμερα είναι περισσότερο δυνατό από ποτέ να κατοικήσει κανείς *αυθεντικά* οπουδήποτε, παρότι είναι δυνατό να μη ζει ούτε να εργάζεται κανείς σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο (Day 1977). Ταυτόχρονα, η διάκριση στο εσωτερικό των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής, μεταξύ αυτού που σήμερα θεωρείται ως οικιακή ζωή, αυτού που θεωρείται ως εργασιακός τομέας και αυτού που θεωρείται ως σφαίρα ελεύθερου χρόνου, γίνεται ολοένα και πιο συγκεχυμένη, καθώς συγκεκριμένες ευχαριστίσεις δεν οριοθετούνται χωρικά, καθώς η εργασία εισχωρεί στην οικιακή σφαίρα, και καθώς η συλλογική αίσθηση του τόπου βασίζεται στην υπέρβαση των γεωγραφικών ορίων της απόστασης και του χώρου. Η έλευση του νέου αιώνα σηματοδοτεί με τους τρόπους αυτούς μια σύντηξη των οικιακών, εργασιακών και ψυχαγωγικών σφαιρών του ανθρώπινου κόσμου (lifeworld), με τρόπους που είναι τόσο συμβατοί προς τα εκάστοτε πολιτισμικά τους πλαίσια όσο και χαρακτηριστικοί οικουμενικών πολιτισμικών διεργασιών.

Από τη μια πλευρά, η οικιακή ζωή, ο αναγκαίος αντίποδας της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου/ψυχαγωγίας στο δυτικό κόσμο χάνει την υλική και φυσική του διακριτότητα και τις γεωγραφικές του διασυνδέσεις. Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες η εξασθενημένη ταύτιση των προσωπικών και συλλογικών *οίκων* με το χώρο και την κοινωνική ομάδα φαίνεται να συρρικνώνει την οικιακή σφαίρα σε σχήματα καθημερινών συνηθειών. Για παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες ως *οίκος* δεν θεωρείται πρωταρχικά πια ένας τόπος στο βαθμό που θεωρείτο στο παρελθόν. Μάλλον μετατρέπεται σε μια κατάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία δομείται, ενισχύεται και μεταμορφώνεται μέσα από την καθημερινή κυκλική επανάληψη σχημάτων συμπεριφοράς, σκέψεων και συναισθημάτων «που κάνουν κάποιον να αισθάνεται σαν στο σπίτι του» (Terkenli 1993). Εάν τα όρια μεταξύ του *οίκου* και του *μη οίκου* (non-home), παραδοσιακά βασισμένα στη διχοτόμηση ιδιωτικού-δημοσίου,

οξύνθηκαν τους τελευταίους τρεις αιώνες, σήμερα η δημόσια ζωή ανελέητα εισβάλλει στους οικιακούς μας χώρους, με την εκρηκτική εξάπλωση των ΜΜΕ και άλλων διαύλων επικοινωνίας, αντιστρέφοντας αυτές τις διεργασίες.

Από την άλλη πλευρά, όλο και περισσότεροι άνθρωποι περνούν τις περισσότερες ώρες της ημέρας –εκτός των ωρών ύπνου– στο δημόσιο πεδίο, το οποίο γίνεται αισθητό όλο και περισσότερο ως μέρος του *οίκου*, επενδυμένο με οικιακές ιδιότητες, αντικαθιστώντας έτσι μερικές από τις λειτουργίες οι οποίες πριν διεκπεραιώνονταν στον οικιακό χώρο, ιδιωτικά (διατροφή, προσωπική περιποίηση, αναψυχή, φροντίδα των ηλικιωμένων κ.λπ.). Παρότι η σημερινή εποχή έχει να κάνει με την εμπορευματοποίηση και πολιτικοποίηση αυτού που συμβατικά νοείται ως *οίκος*, διαπολιτισμικές οικουμενικές διεργασίες έχουν δραστικά διευρύνει τα όρια και τους ορισμούς του *οίκου*, έτσι ώστε κάποιος να έχει τη δυνατότητα να βρίσκεται μακριά από τον *οίκο* του και μέσα σε αυτόν ταυτόχρονα: να βρίσκεται στον *οίκο* του οπουδήποτε, εφόσον έχει την ανάλογη προδιάθεση και χρηματική άνεση. Οι παλιότερες *πόλεις-οίκοι* (home-towns) και πατρίδες (homesteads) του παρελθόντος αντικαθίστανται από νέα σύνορα στο χώρο και τον κυβερνοχώρο (Day 1997). Ενώ γενιές κάποτε γεννιόνταν, ζούσαν και πέθαιναν στην ίδια κοινότητα, στη σύγχρονη παγκόσμια μεταμοντέρνα κοινωνία, η διαμόρφωση προσωπικής ταυτότητας στην αποκλειστική βάση ενός ευρύτερου *οίκου* γίνεται ολοένα και περισσότερο ανέφικτη. Το τηλέφωνο, η τηλεόραση και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές ενώνουν τον ευρύτερο κόσμο με τα ιδιωτικότερα διαμερίσματά μας, καταλύοντας τα όρια μεταξύ σπιτιού, εργασίας και δημόσιου τομέα.

Οι λειτουργίες του εργασιακού τομέα, από την άλλη πλευρά, πολύ συχνά πια μεταφέρονται στον οικιακό τομέα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η αξιοσημείωτη αύξηση των επιχειρήσεων με βάση τον *οίκο* εμπλέκει 41 εκατομμύρια ανθρώπους οι οποίοι εργάζονται από το σπίτι τους ήδη από το 1993, δηλαδή έναν στους τρεις Αμερικανούς² (Russell 1996). Το 1994 η Αμερικανική Έρευνα Χρηστών Πληροφοριών Find/SVP's ανέφερε ότι 9,1 εκατομμύρια άνθρωποι δαπανούν τουλάχιστον μία ή δύο ημέρες το μήνα από το τακτικό εργασιακό τους πρόγραμμα στο σπίτι, με ετήσια αύξηση κατά 20%, ξεκινώντας από 7,6 εκατομμύρια το 1993. Αυτό όμως το οποίο είναι σημαντικότερο για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου είναι ότι, σύμφωνα με ενημερωμένες αναφορές, ο σημερινός άνθρωπος διψά για περισσότερο προσωπικές σχέσεις, πράγμα που οδηγεί σε αλλαγές στους τρόπους με τους οποίους εργαζόμαστε (Prost 1991: 49). Όχι μόνον σχεδιάζεται ο σύγχρονος χώρος γραφείου πιο «σπιτικός» και διακοσμείται με τη σχετική εικονογραφία και άλλα διάφορα αντικείμενα της ιδιωτικότερης δυνατής σημασίας. Ιδιωτικές αξίες διαπερνούν την εργασιακή σφαίρα, όπως ακριβώς διαπερνούσαν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, όλα τα πεδία της δημόσιας ζωής. Ο ιστορικός Antoine Prost γράφει ότι, όταν οι εργαζόμενοι του 20ού αιώνα επιδίωξαν να επανεγκαταστήσουν θερμές προσωπικές σχέσεις στο εσωτερικό του ψυχρού και απρόσωπου περιβάλλοντος εργασίας, οι συνέπειες υπερέβησαν το χώρο του κυλικείου, τα μεσημεριανά γεύματα και το χρόνο των διαλειμμάτων και επηρέασαν όλες τις διαστάσεις της οργάνωσης της εργασίας. Για τους πιο νέους σημερινούς εργαζόμενους «δεν υπάρχουν εργασιακές σχέσεις, μόνον ανθρώπινες σχέσεις» (Prost 1991: 120). Σημεία επιπτώσεων των ιδιωτικών αξιών στην εργασιακή ζωή δεν βρίσκονται μόνον στην περιοχή των εξελισσόμενων εννοιών και στρατηγικών της οργάνωσης των επιχειρήσεων, αλλά και την ανάμιξη δουλειάς και παιχνιδιού. Στις

2. Το στατιστικό αυτό στοιχείο περιέχει ένα πολύ ευρύ φάσμα τύπων εργασίας από οικιακή βάση, όπως εργαζόμενους οι οποίοι πραγματικά έχουν τον οικιακό χώρο ως εργασιακή βάση, σποραδικούς «telecommuters», εργαζόμενους που ταξιδεύουν ή «briefcase luggers», αυτοαπασχολούμενους, και εκείνους που διατηρούν την πρωταρχική ή δευτερεύουσα τους επιχείρηση οικιακής βάσης αλλά δεν εργάζονται πραγματικά εκεί.

σύγχρονες αμερικανικές μεγάλες επιχειρήσεις εργασία που διεκπεραιωνόταν στο παρελθόν κατά τη διάρκεια γευμάτων εξουσίας τώρα διεκπεραιώνεται στη διάρκεια παιχνιδιών γκολφ, στα ενδιάμεσα του εργασιακού ωραρίου.

Αλλά και τα όρια μεταξύ οικιακής ζωής και ελεύθερου χρόνου/ψυχαγωγίας επίσης καταρρέουν. Στο παρελθόν υπήρχε πάντα κάτι σχετικό με τις γεωγραφικές ιδιότητες ή τις ιστορικές ή ακόμη λογοτεχνικές παραπομπές ενός τόπου που τον διέκρινε από άλλους. Τώρα αυτή η διακριτότητα συχνά σκηνοθετείται και διαφημίζεται για λόγους τουριστικής κατανάλωσης. Έτσι, η σημασία του χώρου και της τοπικότητας υποσκιάζεται εάν, για παράδειγμα, κάθε σημείο ελκυστικό για τον τουρισμό είναι δυνατόν να εντοπιστεί ή να δημιουργηθεί σχεδόν παντού, και εάν ο ελεύθερος χρόνος και η αναψυχή βρίσκονται πάντα και με κάθε τρόπο παρόντα στην καθημερινή δυτική ζωή, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των καινούργιων εμπορικών κέντρων που μοιάζουν όλο και περισσότερο με θέρετρα αναψυχής ή θεματικά πάρκα, καθώς εμπερικλείουν λούνα παρκ, εστιατόρια, σινεμά κ.ο.κ. (Terkenli 1998). Η τάση αυτή συμπληρώνεται και με μια μεγαλύτερη οικοκεντρικότητα (home-centredness) στην αναψυχή, ως αποτέλεσμα της συνεχούς ιδιωτικοποίησής της, που συνδέεται με την υποχώρηση της παραδοσιακής κοινότητας, με τη συνεχώς αυξανόμενη ατομική κινητικότητα και την επέκταση της αγοράς αναψυχής στον οπτικο-ακουστικό εξοπλισμό, τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και την τεχνολογία (Shaw and Williams 1994).

Το αποτέλεσμα είναι ότι βιώματα του τόπου, στα οποία η διχοτόμηση μεταξύ του μέσα και του έξω είναι και εμφανής και αναγκαία, είναι όλο και δυσκολότερο να αποκτηθούν και καταλαμβάνουν όλο και μικρότερο μέρος της καθημερινής ζωής και εμπειρίας (Riley 1992: 30). Αυτή η διαδικασία επηρεάζει επίσης τη φύση του δημόσιου χώρου, ο οποίος είναι όλο και περισσότερο ιδιωτική ιδιοκτησία, ελέγχεται και αστυνομεύεται περισσότερο από ότι παλιότερα. Επειδή όμως χώροι και περιστάσεις – τόσο δημόσιοι όσο και ιδιωτικοί – έχουν γίνει πιο εξειδικευμένοι, οι κοινωνικοί κώδικες και τα πρότυπα που χρησιμοποιούνται στους δύο αυτούς τομείς της ανθρώπινης ζωής μοιάζουν όλο και πιο πολύ. Περιστάσεις και χώροι δεν προσδιορίζονται από τη βάση δημοσίων ή ιδιωτικών κωδίκων και αξιών, αλλά το αντίστροφο. «Μια νέα κατάσταση ισορροπίας έχει επιτευχθεί», υποστηρίζει ο Prost. «Μετακινούμαστε προς μια περισσότερο χαλαρή κοινωνία, με την αποσυμπίεση των κοινωνικών ρόλων, όπου ο ιδιωτικός εαυτός έχει τη δυνατότητα να ανθίσει σε ένα δημόσιο περιβάλλον» (Prost 1991: 126). Η μεταμόρφωση αυτή ανάγεται κατά πολύ στον ατομικισμό, στην αναίρεση παλιότερων κοινωνικών διαφορών και διαφορών γοήτρου και στην εύκολη εξάπλωση τρόπων ζωής που περιστρέφονται γύρω από την αναψυχή, τα ταξίδια και τα σπορ.

Το τελικό αποτέλεσμα είναι καταναλωτικές κοινωνίες ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια νέα συλλογική αίσθηση του χώρου που βασίζεται στην υπέρβαση των γεωγραφικών ορίων και της απόστασης, του τόπου και του *οίκου*. Αποτελούν δε εκφράσεις μιας χωρικής απο-διαφοροποίησης όσον αφορά τον ελεύθερο χρόνο, τον τουρισμό, την τέχνη, τη μόρφωση, τη διατροφή και πολλές άλλες δραστηριότητες οι οποίες στο παρελθόν ήταν στενά συνδεδεμένες με κάποιο διακριτό πεδίο ζωής. Σύμφωνα με τον David Harvey, είναι τώρα δυνατό να βιωθεί η γεωγραφία του κόσμου μέσα από υποκατάστατα του αληθινού κόσμου ως απομίμησή του (1989).

Διεργασίες δόμησης, μεταμόρφωσης και συντήρησης πολιτισμικής διαφοράς σε ένα παγκοσμιοποιούμενο πλαίσιο: η περίπτωση του τουρισμού

Η νέα αυτή παγκόσμια γεωγραφία όμως στηρίζεται για την επιβίωσή της, τόσο ως προς τη συγκρότησή όσο και ως προς την ανάπτυξή της, στις διάφορες γεωγραφίες της καθημερινής ζωής. Απαιτεί την ύπαρξή τους για την απόκτηση του παγκόσμιου χαρακτήρα της, αν όχι απλά και μόνο για την ύπαρξή της, αλλά έτσι ώστε να οριστεί ως τέτοια σε αντιδιαστολή προς τα αντίθετά της: τη γεωγραφία του συγκεκριμένου, του τοπικού, του καθημερινού, του εσωτερικού, του *οίκου*.

Στο παρελθόν η εμπορευματοποίηση του τυπωμένου λόγου έδωσε τη δυνατότητα σε ραγδαία αυξανόμενους αριθμούς ανθρώπων να γνωρίσουν την ύπαρξη άλλων ανθρώπων σαν και αυτούς, πέρα από τη διαπροσωπική κοινότητα (Anderson 1983). Αντίστροφα, η ενεργητική συμμετοχή σε άλλους συμβολικούς τρόπους έκφρασης πέραν της γλώσσας, όπως στις τέχνες, τη γλώσσα του σώματος και άλλους, έτεινε να περιορίζεται κυρίως μέσα σε τοπικές, φυσικές κοινότητες. Με την τωρινή εξάπλωση των τεχνολογικών μέσων, τα οποία έχουν την ικανότητα να χειρίζονται και άλλους συμβολικούς τρόπους έκφρασης εκτός της γλώσσας, σχηματίζονται νέοι τύποι κοινωνικών και συμβολικών κοινοτήτων. «Η παγκοσμιοποιούμενη οικουμένη», τονίζει ο ανθρωπολόγος Ulf Hannertz, «είναι πάντως τόπος μουσικής video και ταυτόχρονων εικόνων ειδησεογραφίας παντού... Οι διάφοροι συμβολικοί τρόποι έκφρασης που διαδίδονται μαζί εμπεριέχουν μάλλον τους δικούς τους τρόπους αποκωδικοποίησης και ίσως ανήκουν σε επικοινωνιακές κοινότητες οι οποίες κατανέμονται μέσω διαφορετικών τύπων νοηματοδοτημένων μορφών» (1996: 21). Η εικόνα υποκαθιστά σε σημαντικό βαθμό τη γλώσσα στη διαμόρφωση σύγχρονων κοινοτήτων, είτε η επαφή συντελείται μέσω των μαζικών μέσων επικοινωνίας και των ηλεκτρονικών υπολογιστών, είτε διαπροσωπικά, όπως συμβαίνει με τη μετανάστευση ή τον τουρισμό. Το υψηλό επίπεδο μεταδοτικότητας και η πλατιά βάση επικοινωνιακότητας της εικόνας είναι ακριβώς τα χαρακτηριστικά που την καθιστούν το πιο αποτελεσματικό μέσο και πλαίσιο του σύγχρονου πολιτισμού, ολόένα και περισσότερο κοινό σε όλο τον κόσμο.

Έχουν ήδη γραφτεί πολλά σχετικά με την κατάρρευση των εμποδίων επικοινωνίας και τη μαζική διάδοση και σχετικά με κοινότητες του κυβερνοχώρου που σχηματοποιούν το παγκόσμιο, το οποίο κατόπιν με τη σειρά του εισβάλλει στο τοπικό. Διερευνούνται επίσης όλο και περισσότερο οι μεταβαλλόμενες κοινωνικές σχέσεις και οι ρόλοι των διαφόρων τύπων σύγχρονης διαπροσωπικής επικοινωνίας. Η ερευνητική οπτική που υιοθετείται εδώ όμως είναι μια εκ-των-κάτω διερεύνηση των διαδικασιών εισόδου και του εμπλουτισμού του ευρύτερου κόσμου από το καθημερινό. Ένας πιθανός τρόπος διερεύνησης αυτών των διεργασιών και σχέσεων θα μπορούσε να είναι η μελέτη νέων υβριδικοτήτων, των διάφορων γεωγραφιών διασποράς. Ένας άλλος τρόπος θα μπορούσε να είναι μέσω της μελέτης του διεθνούς τουρισμού, που έχει επιλεγεί εδώ με σκοπό να δια φωτίσει αυτές τις διαδικασίες.

Στον τουριστικό τόπο, αντιληπτό τόσο ως αντικείμενο τουριστικής ελκυστικότητας όσο και ως αντανάκλαση της τοπικής ταυτότητας ενός τόπου, έρχο-

νται σε επαφή η εργασιακή και οικιακή σφαίρα της καθημερινής ζωής για τους ντόπιους, από τη μια πλευρά, και χώροι αναψυχής για τον τουρίστα, από την άλλη. Κυρίως λόγω του βιωματικού και οπτικού τους χαρακτήρα, το τοπίο ή ο χώρος τουρισμού, για παράδειγμα, γίνεται εκείνη η κοινωνική επιφάνεια όπου τέμνονται τοπικές και παγκόσμιες προοπτικές και άλλες διαστάσεις του τουρισμού στην άμεση κατασκευή και κατανάλωση της ταυτότητας αυτού του τόπου. Από την άλλη πλευρά, οι διαχειριστές του τουριστικού marketing αναπαράγουν λόγο σχετικό με τους τόπους ή τα τοπία αυτά, μέσα από αναπαραγωγές πολιτισμικών σημείων μοναδικότητας και διαφορετικότητας. Ο τουρίστας, κατόπιν, μέσα από μια διαδικασία βιωματικής επανερμηνείας των σημείων, εκτιμά την *αυθεντικότητα* των αξιοθέατων αυτών και επικυρώνει τα νοήματά τους στο πλαίσιο του σχετικού λόγου. Εφόσον όμως το νόημα αποτελεί πάντα μια ερμηνεία των φαινομένων, αρχίζει και τελειώνει στα συμφραζόμενα ενός *οίκου* με την ευρύτερή του έννοια. Με άλλα λόγια, αυτό το οποίο φέρει αξία για κάποιον συνδέεται με αυτό το οποίο έχει αξία για κάποιον στο πλαίσιο της οικιακής του ζωής (Day 1977), το προσωπικό του πλαίσιο αναφοράς. Με αυτό τον τρόπο, το νόημα που επενδύει ο τουρίστας στην όλη τουριστική του εμπειρία παραπέμπεται πίσω στον προσωπικό του κόσμο ζωής (lifeworld) και στη ζωή γενικότερα στο πλαίσιο του τόπου τουριστικής προέλευσης.

Επιπρόσθετα, υπάρχει και μια συγκεκριμένη ιδιαιτερότητα στον τουρισμό που αντανάκλα την πολιτισμική συνδιαλλαγή μεταξύ κόσμου και εστίας (hearth) γενικότερα. Αυτή έγκειται στο ότι, παρότι ο τουρισμός είναι εξωτερικός ως προς την ευρύτερη σφαίρα της ζωής στον τόπο προορισμού, εξαρτάται από αυτήν για τον ορισμό του, άσχετα με το εάν η σχέση μεταξύ των δύο αυτών πεδίων (του τουρίστα και του ντόπιου ή του κόσμου και του *οίκου*) είναι οργανικά δομημένη ή σκηνοθετημένη και δανεισμένη εκτός συμφραζόμενων. Ως εξωτερικός προς την τοπική ζωή, ο τουρισμός *τρέφεται* από αυτήν για νεωτερισμό, θέαμα και άλλες ευχαριστήσεις, και όταν τέτοιες ελκυστικές ιδιότητες δεν διατίθενται πλέον εκεί, μεταφέρεται κάπου αλλού. Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα, δανείζεται από το τοπικό πλαίσιο, τόσο με θετικούς όσο και με αρνητικούς όρους, και τόσο με θετικές όσο και με αρνητικές επιπτώσεις για αυτό. Μια πρόσφατη διεπιστημονική έρευνα πάνω στον τουρισμό και την αιεφόρο ανάπτυξη στην Κρήτη³ αποκάλυψε μια σημαντική πολιτισμική ροή από την Κρήτη προς στις χώρες προέλευσης των επισκεπτών της, όσον αφορά την εσωτερική οικιακή διακοσμητική και το σχέδιο εσωτερικών χώρων, την τοπική κουζίνα και διάφορα σχήματα συμπεριφοράς στην καθημερινή ζωή, όπως η απογευματινή σιέστα. Ο ιστορικός John Towner (1996) περιγράφει, στο *Historical Geography of Recreation and Tourism in the Western World 1540-1949*, πώς οι εμπειρίες των επισκεπτών στις περιοχές προορισμού συνέβαλαν στη σχηματοποίηση των περιβαλλόντων πίσω στις περιοχές προέλευσης, όπως, για παράδειγμα, στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, «εξιδανικευμένα ιταλικά κλασικά τοπία μεταφύτευτηκαν στην αγγλική αγροτική σκηνή έτσι ώστε οι ακίνητες κτηματικές περιουσίες της αριστοκρατίας και των ευγενών αντανάκλουσαν και ενίσχυναν τη Μεγάλη Περιήγηση (Grand Tour) της Ευρώπης» (Towner 1996: 10).

Οι διαδικασίες πολιτισμικού δανεισμού δεν είναι μόνον αναπόφευκτες, αλλά και εγγενείς στον ορισμό, στην καταναλωτική φύση και στην κοινωνική σημασία του ίδιου του τουρισμού – όπως είναι και αναντικατάστατες και ζωτικές για την ανάπτυξη του παγκόσμιου, του κόσμου όπως δημιουργείται από

3. Το ερευνητικό αυτό έργο σχετικά με την αιεφόρο ανάπτυξη της περιοχής της Χερσονήσου του Νομού Ηρακλείου Κρήτης ολοκληρώθηκε στις αρχές του καλοκαιριού του 1999 από μια διεπιστημονική ομάδα καθηγητών του Πανεπιστημίου του Cincinnati και του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, μεταξύ των οποίων και η συγγραφέας του άρθρου αυτού. Τα κυριότερα αποτελέσματα της έρευνας αυτής πρόκειται να κυκλοφορήσουν σύντομα ως επιστημονικό σήγγραμμα.

εστίες-οίκους. Η πολιτισμική σύγκλιση που προκύπτει μεταξύ των δύο αυτών σφαιρών νοήματος είναι σε ένα βαθμό εμφανής και επίσης αναπόφευκτη. Συγχρόνως, η επαφή μεταξύ του παγκόσμιου και του τοπικού ξεδιπλώνει αυτή την αντιδιαστολή ενθαρρύνοντας την αυτοεπίγνωση και διανοίγοντας νέες δυνατότητες για τους ντόπιους. Ο κοσμοπολιτατισμός που εμφανίζεται στις τοπικές κοινωνίες μέσα από την επαφή τους με τον έξω κόσμο, είτε με τον τουρισμό, είτε με την μετανάστευση, είτε με τα μαζικά μέσα, συχνά ανανεώνει την αίσθηση του *ανήκειν* και της πολιτισμικής διακριτότητας στην αυτόχθονη ομάδα (Terkenli 2000). Όχι μόνον εφοδιάζει τις προσπάθειες συντήρησης που αναφέρονται στην αρχιτεκτονική και το τοπίο και ενισχύει τα τοπικά πολιτισμικά σχήματα –αν και συχνά με τη μορφή ευτελών απομιμήσεων ή πλαστών αναπαραστάσεων του *πραγματικού*– αλλά επίσης διαφυλάσσει και προβάλλει διεκδικήσεις τοπικής ταυτότητας. Έτσι, είναι δυνατόν να ενθαρρύνει την εμπροφυματοποίηση της τοπικής καθημερινής ζωής, αλλά και να συνεισφέρει επίσης σημαντικά στη λαϊκή ή παραδοσιακή κουλτούρα με σκοπό την επανεξαγωγή ή το αντιδάνειό της από τον έξω κόσμο, αλλά συχνά –πράγμα που είναι και πιο σημαντικό– με σκοπό την τελική της αποτύπωση στους τοπικούς τρόπους ζωής, όπως στην περίπτωση της μουσικής και του χορού (χασαποσέρβικο) του Zorba the Greek. Το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα είναι ότι η διάκριση μεταξύ αυτού που τώρα θεωρείται ως τοπικό και αυτού που θεωρείται ως παγκόσμιο να χάνει όλο και περισσότερο το νόημα και τη σκοπιμότητά της.

Διαδικασίες δόμησης, μεταμόρφωσης και συντήρησης πολιτισμικής διαφορετικότητας σε ένα παγκοσμιοποιούμενο πλαίσιο: μια θεωρητική διερεύνηση

Εκ-των-κάτω διαδικασίες παραγωγής, αναπαραγωγής και πρακτικές πολιτισμικής διαφοράς διαδραματίζονται σε όλες τις σφαίρες της ζωής. Το προηγούμενο παράδειγμα μας φέρνει, μέσα από μια σύντομη εισαγωγή σε τέτοιου είδους διεργασίες, πρώτα στο αντικείμενο της λαϊκής κουλτούρας που έχει οριστεί από τον de Certeau ως ένα πεδίο κουλτούρας όπως αυτή εξασκείται, και η οποία τρέφεται από προφορικές παραδόσεις, πρακτική δημιουργικότητα και τις πράξεις της καθημερινής ζωής. «Η απλή καθημερινή ζωή», ισχυρίζεται ο de Certeau, «έχει μετατραπεί σε μια αχανή επικράτεια που προσφέρεται στον εμποτισμό των media» (1998: 251). Παρ' όλα αυτά, συμπληρώνει, στοιχεία του παρελθόντος τα οποία υποτίθενται ότι είχαν διαγραφεί συνεχίζουν να προσδιορίζουν κοινωνικές συνδιαλλαγές και να οργανώνουν τους τρόπους πρόσληψης πολιτισμικών μηνυμάτων, αφού τα έχουν μεταβάλει μέσα από τη χρήση τους. Στη βάση αυτή, υποστηρίζει μια *πρακτική επιστήμη του μοναδικού*, γεννημένη μέσα από τη δημιουργική εξάπλωση των καθημερινών πρακτικών, μια επιστήμη δομημένη επάνω σε «μια στοιχειώδη ποικιλότητα περιστάσεων, ενδιαφερόντων και πλαισίων με την εμφανή επανάληψη των αντικειμένων που χρησιμοποιεί. Η πολλαπλότητα δημιουργείται μέσα από την απλή καθημερινή χρήση, από αυτή την τεράστια παρακαταθήκη που συνιστούν ο αριθμός και η πολλαπλότητα των διαφορών» (de Certeau et al 1998: 256). Η τέχνη ζωγραφικής των Chicano στους τοίχους στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, και οι προσπάθειες που γίνονται στο ινδιάνικο θέατρο αποτελούν περιπτώσεις τέτοιας

δημιουργικής χρήσης στοιχείων παραδοσιακών πολιτισμικών συστημάτων με σκοπό τη δημιουργία νέων νοημάτων και εννοιών, ένα σχήμα που καθίσταται όλο και πιο κοινότοπο, κυρίως σε ορισμένες αστικές συνοικίες μεγαλουπόλεων.

Ο κατακερματισμός των κοινωνικών επικρατειών στο πλαίσιο των εμπειριών από μεγάλες πόλεις φέρνει και έναν ανασχηματισμό των κοινωνικών επικρατειών για διάφορες εθνοτικές ή μειονοτικές ομάδες. Σύμφωνα με την Jelin (1998: 116), «η πληθυσμιακή μετατόπιση προσάπτει νέα νοήματα στις αστικές επικράτειες, και επίσης σε άλλες πολιτισμικές δημιουργίες όπως το σινεμά, το θέατρο, η λογοτεχνία». Συγχρόνως, προσδίδοντας νέα περιεχόμενα σε καλλιτεχνικές ή άλλες πολιτισμικές μορφές, αυτή η πολιτισμική δυναμική είναι δυνατόν να εμπορευματοποιείται, με τη μορφή των ethnic εστιατορίων, της ethnic ή pop μουσικής, προκειμένου να προσελκύσει επενδύσεις από τη διεθνή επιχειρηματική κοινότητα και το διεθνή τουρισμό της νέας κοσμοπολίτικης ελίτ. Ομοίως, αυτό το οποίο αρχίζει ως ενδο-ομαδική δραστηριότητα, ως επιβεβαίωση της πολιτισμικής ταυτότητας, π.χ. η σιέστα των Λατίνων μεταναστών στις ΗΠΑ ή ένα εστιατόριο ή μανάβικο ως μέσο συντήρησης και διατήρησης διακριτών καθημερινών τρόπων ζωής, μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε πόλο ελκυστικότητας για τους έξω ως πελάτες εθνοτικής διαφοράς (Jelin 1988: 119) και να εισβάλει σε άλλα μέρη της πόλης για να διεκδικήσει πιο σθεναρά την παρουσία και ορατότητα της ομάδας εκεί.

Φυσικά, αυτές οι δημιουργικές διεργασίες και τα προϊόντα τους τα οποία άτομα ή ομάδες διεκδικούν μέσα από απλές κοινές πρακτικές και τον κυκλικό επαναληπτικό τους χρόνο παραπέμπουν πίσω στα βασικά στοιχεία των γεωγραφιών του *οίκου*. Στο σημείο αυτό απλά και μόνον δημιουργούνται σχετικά ερωτήματα τα οποία απαιτούν μελλοντική εξέταση, όπως τα παρακάτω: Πώς υπεισέρχονται ο αριθμός και η πολλαπλότητα αυτή των διαφορών για την οποία μιλούν οι de Certeau et al στην καθημερινή ζωή; Πώς μορφοποιούν το καθημερινό, το ιδιωτικό, το τοπικό, τον *οίκο*, και, επιπρόσθετα, πώς διαμορφώνουν το επίσημο, το δημόσιο, το παγκόσμιο και τον ευρύτερο κόσμο; Ολα αυτά και άλλα πολλά αποτελούν αντικείμενο του νεοαναπτυσσόμενου επιστημονικού πεδίου της μελέτης της καθημερινής ζωής, είτε μέσα στους κόλπους της γεωγραφίας, είτε της ιστορίας, είτε άλλων κοινωνικών επιστημών ή επιστημών του ανθρώπου, μερικά παραδείγματα τέτοιας διαπραγμάτευσης από τις οποίες ακολουθούν ενδεικτικά στην επόμενη ενότητα ως εναλλακτικές εννοιολογήσεις των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής.

Με τη συμπίεση του χωροχρόνου και τις ισχυρές τάσεις παγκοσμιοποίησης, η σχέση μεταξύ, από τη μια πλευρά, γεωγραφικής επικράτειας ή πλαισίου και, από την άλλη, κουλτούρας (τόσο ως τρόπου ζωής όσο και ως ιδεατού συστήματος) βρίσκεται σε διαδικασία αναμόρφωσης. Κοινωνικές σχέσεις οι οποίες συνιστούν μια τοπικότητα (locality) απελευθερώνονται όλο και περισσότερο από περιορισμούς μέσα σε συγκεκριμένα τοπικά όρια. Έτσι, μια διάσταση αυτών των ευρύτερων μεταμορφώσεων που επηρεάζουν τον *οίκο* είναι η κατάλυση των τοπικών συναφειών του παρελθόντος και ο ανασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων του *οίκου* σε μια λιγότερο τοπικά συγκεκριμένη βάση. Παρατηρούμε μια ανάλογη αλλαγή στη γεωγραφία των κοινωνικών σχέσεων του *οίκου*, ο οποίος μεταβάλλεται κατά μήκος πολλών αξόνων ταυτόχρονα, όπως η οικογένεια, κοινοτικοί συνεταιρισμοί, σχέσεις των δύο φύλων, πεδία αυτοπροσδιορισμού κ.λπ. Επιπρόσθετα, δημιουργούμε και συναντούμε όλο και περισσότερους Άλλους μέσα και γύρω από τους σύγχρονους αστικούς ανθρώ-

πινους κόσμους μας, και το κυρίαρχο ερώτημα είναι *πώς να ζήσουμε μαζί τους*. Η κουλτούρα, γενικότερα, καθίσταται όλο και περισσότερο κοινωνικο-κεντρική παρά τοπο-κεντρική.

Αυτή ακριβώς η ενίσχυση της κοινωνικής σύστασης της κουλτούρας καθιστά το ρόλο του *οίκου* στην παραγωγή και αναπαραγωγή της κουλτούρας όλο και πιο κρίσιμο, στη βάση της ικανότητάς του να συγκροτεί πολιτισμική συνέχεια και ποικιλότητα μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές, τόσο τοπικά (*κατ' οίκον*) όσο και, ακόμη σημαντικότερο, κατά μήκος των επιφανειών των διάφορων διακένων του με το μη τοπικό και το *μη οίκο* – όπως και εάν αρθρώνονται αυτά. Οι προϋπάρχοντες τοπικοί τρόποι ζωής και έκφρασης ενθαρρύνουν και ενθαρρύνονται από νέες διαπολιτισμικές επαφές, αλλαγή και υβριδισμό: πολιτισμικές ροές, οι οποίες δεν είναι με κανέναν τρόπο μονόδρομες, και οι οποίες στηρίζονται ολοένα και περισσότερο σε μια εκρηκτική αύξηση του αριθμού των διακένων, των ζωνών επαφής μεταξύ ατόμων και κοινωνιών, κυρίως στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα που δημιουργούν τις συνθήκες αυτές και συντηρούν πολυποίκιλη πολιτισμική επαφή. Έχουμε πληθώρα παραδειγμάτων στην αύξηση των διαπολιτισμικών γάμων, σε νέες μορφές αναψυχής και ελεύθερου χρόνου, στις ethnic μόδες και τέχνες και στους πολλαπλασιαζόμενους πυρήνες *οίκων* μεταναστών στον κοινωνικό ιστό των δυτικών πόλεων. Εάν όμως ο *οίκος* ως ιδεατή κατηγορία έχει αποκτήσει λιγότερο οριστική και σαφώς προσδιορισμένη σημασία, αυτό δεν σημαίνει ότι η περιοχή που ριζώνει έχει χάσει από τη σημασία της στην τοποθέτηση του ανθρώπου στον κόσμο (Putnam 1993: 163).

Στο πλαίσιο της παροδικότητας των νεοδιαφοροποιούμενων σύγχρονων αστικών κοινωνιών όσον αφορά όλα τα ζητήματα της ανθρώπινης ζωής, παραδοσιακά πλαίσια αναφοράς, όπως η οικογένεια, η κουλτούρα, η εθνικότητα και οι καθημερινές πρακτικές, καθίστανται πηγές νέων τρόπων αντιμετώπισης της ζωής. Από την πλευρά των οικονομικών σχέσεων, νέες, πολλαπλές, ποικίλες και δημιουργικές στρατηγικές εξασφάλισης απασχόλησης, δομημένες συχνά στη βάση νέων πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων, αναπτύσσονται με σκοπό την επίτευξη της καθημερινής επιβίωσης. Επειδή οι σχέσεις και διεργασίες αυτές πηγάζουν από νέες παραλλαγές τύπων φτώχειας, είναι ριζωμένες εξ ανάγκης συχνά στην καθημερινή ζωή και τη ζωή *κατ' οίκον*: π.χ. άτυπα οικονομικά σχήματα, μαύρη αγορά, οικογενειακές επιχειρήσεις, μορφές παράνομης απασχόλησης μεταναστών, *κατ' οίκον* απασχόληση μονογονεϊκών οικογενειών κ.λπ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα παραπάνω δίκτυα καθημερινής ζωής και απασχόλησης *κατ' οίκον* λειτουργούν ως οικονομικά δίκτυα ασφαλείας στηρίζοντας άτομα (η περίπτωση των ελληνικών οικογενειακών επιχειρήσεων), γειτονιές (Chicano γειτονιές στις βορειοαμερικανικές πόλεις) και ολόκληρους οικισμούς (ντενεκεδουπόλεις στις λατινοαμερικανικές πόλεις), εφοδιάζοντας το ευρύτερο σύστημα με αναντικατάστατη απασχόληση και δημιουργικότητα και εμπλουτίζοντάς το με εναλλακτικές εκ των κάτω διεργασίες, οι οποίες ασφαλώς ιδιαίτερα διευκολύνονται και αναπτύσσονται σε δημοκρατικά πολιτικά περιβάλλοντα, ανοικτά στη συμμετοχή και στην ποικιλότητα. Μια σχετική περίπτωση είναι ο ακτιβισμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα και η επιρροή που φαίνεται να ασκούν στη βορειοαμερικανική κοινή γνώμη ο Σύνδεσμος Δίκαιης Εργασίας (Fair Labor Association), μια ένωση ομάδων όπως η Επιτροπή Δικηγόρων (Lawyers Committee), κατασκευαστές νεοτεριστικών ειδών και κολέγια των ΗΠΑ, σχετικά με τις συνθήκες εργασίας στις μεγάλες επιχειρήσεις και τις πολυεθνικές εταιρείες.

Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα το πολιτικό πλαίσιο του καθημερινού, το σύστημα σχέσεων εξουσίας, που εγγράφεται και συντηρείται μέσα από τις ζωές αυτών τους οποίους επιδιώκει να κυριαρχεί, διαποτίζει τις καθημερινές μας ζωές και συνήθειες, ακόμη και τα σώματά μας, με συγκεκριμένες υλικές επιδράσεις που μας συναρτούν από ένα δίκτυο μονόδρομων αλλά και αντίρροπων δυνάμεων. Ο Foucault γράφει σχετικά ότι η εξουσία αυτή ασκείται περισσότερο παρά κατέχεται, δεν είναι *προνόμιο* της κυρίαρχης τάξης, που αποκτάται ή διατηρείται, αλλά *συνολική απόρροια των στρατηγικών της θέσεων* – μια απόρροια που εκδηλώνεται και πολλές φορές επεκτείνεται από τη θέση αυτών που επικυριαρχούνται (Foucault 1980). Οι θέσεις αυτές – τα αποτελέσματα των *μικροδυνάμεων*, όπως ονομάζει ο Foucault τις αναπτυσσόμενες ενσαρκωμένες περιστάσεις εξουσίας – μας περιορίζουν και μας αγκιστρώνουν στις καθημερινές μας δραστηριότητες. Όπως όμως αναγνωρίζει ο Foucault, αυτές οι θέσεις δεν λειτουργούν πάντοτε αξιόπιστα, αλλά μέσα από αντιδιαστολές, αστάθεια, συγκρούσεις και προσωρινές ανατροπές των σχέσεων ισχύος. Στην οικιακή σφαίρα, οι σχέσεις τους αποκτούν τον κρίσιμο ρόλο της εξασφάλισης ενός βαθμού ελέγχου, διεκδίκησης ή, γενικότερα, επένδυσης σε ένα προσωπικό ή συλλογικό πλαίσιο αναφοράς ή συσχετισμού, την ίδια τη σφαίρα του *οίκου*.

Κατά γενική παραδοχή, η μελέτη των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής, ταυτόχρονα πραγματικών, φαντασιακών και συμβολικών, περιλαμβάνει εξίσου διάφορα άλλα πραγματευόμενα ζητήματα, θέσεις και πεδία διερεύνησης, τα οποία απλά θα παρατεθούν εδώ, ζητήματα που περιλαμβάνουν το σώμα και τον εαυτό όπως και ερωτήματα υποκειμενικότητας και ελεύθερης δράσης υποκειμένου. Μορφές υποκειμενικότητας, για παράδειγμα, παρότι περιορισμένες και εξαρτημένες από τα συμφραζόμενά τους, έχουν τη δυνατότητα να ασκούν σε ένα βαθμό την ελευθερία δράσης τους στη δόμηση των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής και στην πολιτισμική ροή μέσα από τις ανθρώπινες επαφές και επιπτώσεις (Pile and Thrift 1995). Οι συντεταγμένες της υποκειμενικότητας καθημερινά αναπαράγονται, τόσο μέσα από πραγματευμένες πρακτικές, όσο και μέσα από ρυθμιστικές πρακτικές και σχέσεις εξουσίας. Ενώ ο εαυτός συγκροτείται από στρώματα κάθε άλλο παρά σταθερά, διαφανή και αυτόνομα, το υποκείμενο, σύμφωνα με τον Taylor, προέρχεται πρωταρχικά από την πρακτική:

«Η χωροθέτηση των κατανοήσεών μας σε πρακτικές μάς οδηγεί να τις θεωρήσουμε ως εγγενείς στη δραστηριότητά μας και άρα πολύ περισσότερο διευρυμένες από απλά πλαισιωμένες αναπαραστάσεις... Αλλά ένα μεγάλο μέρος της έλλογης πράξης, ευαισθητοποιημένης στις περιστάσεις και στους σκοπούς μας, συνήθως πραγματοποιείται με άμορφους τρόπους. Ρέει από μια κατανόηση που είναι σε μεγάλο βαθμό αδιάρθρωτη» (Taylor 1993: 49-50).

Σύγχρονες εναλλακτικές εννοιολογήσεις των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής στις Κοινωνικές Επιστήμες

Από την οπτική της επιστήμης των επικοινωνιακών τεχνών, ο John Fiske θέτει τις πολιτισμικές αυτές διεργασίες υπό όρους οι οποίοι εξετάζονται ως:

«... εκ-των-κάτω διαφορές, κοινωνικά και ιστορικά συγκεκριμένες, έτσι

ώστε να μην μπορούν να ερμηνευτούν μέσω θεωριών ατομικής διαφοράς που στηρίζονται στην ψυχολογία, ούτε με ιδεαλιστικά οράματα ελεύθερης βούλησης... Η ενσαρκωμένη, απτή κουλτούρα της καθημερινής ζωής, όπως προσδιορίζεται στη βάση των συμφραζομένων της, είναι το πεδίο στο οποίο αυτές οι διαφορές εξασκούνται, και η πρακτική αυτή δεν είναι απλά μια παράσταση της διαφοράς, αλλά είναι ο γενεσιουργός παράγοντάς της» (Fiske 1992: 161).

Μια άλλη προοπτική θα ήταν η εξέταση των διαδικασιών πολιτισμικής παραγωγής μέσα από καταναλωτικά σχήματα ως η κινητήρια δύναμη των αλλαγών στην αγορά μέσω της καταναλωτικής ζήτησης: μια κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και πολιτική διαδικασία με τεράστιες χωρικο-ιστορικές συνέπειες για όλες τις διαστάσεις της σύγχρονης καθημερινής ζωής και απλών καθημερινών πρακτικών (The TABLOID Collective 1997, Miller et al 1998, Jackson 1999a, 1999b). Συγκεκριμένα, οι TABLOID Collective⁴ ισχυρίζονται ότι κάθε καταναλωτική πράξη μπορεί να κατανοηθεί ως ενεργή συμμετοχή σε ένα σύνολο γενικευμένων κωδίκων. Σύμφωνα με τους TABLOID Collective, τα πραγματικά καταναλωτικά αγαθά δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα απλό στοιχείο σε μια γενικότερη οικονομία αυτοπροσδιορισμού. Σε ένα τέτοιο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα, τα άτομα μπορούν να βρουν στα εμπορεύματα νοήματα που δεν έχουν καθόλου να κάνουν με τις χρήσεις και τις λειτουργίες τους. Προτείνουν αναλυτικότερα «μια εννοιολόγηση των πρακτικών, καθοριστικών δραστηριοτήτων που επαναλαμβάνονται και αναπαρατάσσονται σε όλες τις εκδηλώσεις της μαζικής κουλτούρας, η οποία προσεγγίζει περισσότερο μια περιγραφή της ιδιόμορφης φύσης της μαζικής κουλτούρας παρά άλλους πιο απτούς όρους» (The TABLOID Collective 1997: 20, 23). Εστιάζουν λοιπόν την ανάλυσή τους με αυτό τον τρόπο στη μελέτη του δικτύου των διασυνδεδεμένων μαζικών πολιτισμικών πρακτικών, παρά στα μεμονωμένα προϊόντα της κουλτούρας αυτής.

Η σημασία του *οίκου* ως πολιτισμικού πεδίου έχει επίσης αναπτυχθεί από τον Hannertz σε ένα από τέσσερα οργανωτικά πλαίσια, συγκεκριμένα εκείνο που ονομάζει *μορφή ζωής* (form-of-life), και μέσα από το οποίο νοήματα και μορφές επενδυμένες με σημασία παράγονται και κυκλοφορούν στις κοινωνικές σχέσεις. Τα τέσσερα αυτά οργανωτικά πλαίσια, τα οποία αναγνωρίζει ο Ulf Hannertz στην προσπάθειά του να χειριστεί την πολυπλοκότητα των πολιτισμικών διεργασιών, σκοπεύουν να αποδώσουν, με έναν τουλάχιστο προκαταρκτικό τρόπο, ένα μεγάλο μέρος της πολιτισμικής ροής στο σημερινό κόσμο, είτε κατά περισσότερο περιορισμένες μονάδες είτε ως αυτό στο οποίο αναφερόμαστε ως οικουμένη. Τονίζει μάλιστα ο Hannertz ότι δεν πρέπει να θεωρηθούν απομονωμένα το ένα από το άλλο, αλλά μάλλον μέσα από την αλληλεπίδρασή τους, με διάφορες αντίστοιχες εξουσίες, έτσι ώστε να μπορεί να χαρτογραφηθεί τουλάχιστο η χωρική διάταξη της σύγχρονης κουλτούρας και, ειδικότερα, των πλαισίων της υβριδοποίησης (the contexts of creolization) (1996: 69).

Εάν λοιπόν δανειστούμε αυτό το σύνολο των οργανωτικών πλαισίων για τους σκοπούς μας, ώστε να διερευνήσουμε σε ένα πολύ γενικευμένο επίπεδο πώς η παγκόσμια κουλτούρα μορφοποιείται και διασυνδέεται με περισσότερα τοπικές μορφές πολιτισμού, αναγνωρίζουμε σε αυτό το πρώτο οργανωτικό πλαίσιο, που ονομάζει ο Hannertz *μορφή ζωής* (form-of-life), μια πολύ στενή αναλογία προς τη σφαίρα του οίκου, διότι, όπως επεξηγεί παρακάτω, «η πα-

4. Οι TABLOID Collective ήταν μια ομάδα συνεργατών σε ένα μικρό αλλά σημαντικό περιοδικό που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος ενδιαφέροντος για τις πολιτισμικές σπουδές στη Βόρεια Αμερική (Gibian 1997).

ρουσία πολιτισμικών ροών μέσα σε αυτό το πλαίσιο εμφανίζεται σχεδόν πάντα μαζική, διότι όλοι μας συνεισφέρουμε σε αυτές ζώντας απλά την καθημερινή μας ζωή. Καθώς βρισκόμαστε ο ένας δίπλα στον άλλο και παρατηρούμε ο ένας τον άλλο, και ακούμε ο ένας τα τρέχοντα προβλήματα της ζωής του άλλου, προσλαμβάνουμε την πολιτισμική ροή του πλαισίου της *μορφής ζωής*» (1996: 69). Πρόκειται για το χαρακτηριστικό τύπο δημιουργίας και επικοινωνίας νοήματος στα νοικοκυριά, στους χώρους εργασίας, στις γειτονιές κ.ο.κ., ένα συχνά τυποποιημένο πλαίσιο ζωής, διότι προκύπτει από πρακτικές προσαρμογές σε διαρκείς περιστάσεις με τις οποίες φέρνει αντιμέτωπο τον άνθρωπο η καθημερινή ζωή. Σε πολλές από τις περιπτώσεις πεδίου που αντιμετωπίζει η ανθρωπολογία, το πλαίσιο της *μορφής ζωής* εμπερικλείει το σύνολο των πολιτισμικών διεργασιών που αναφέρονται σε μια κοινωνική ομάδα. Αλλά ακόμη και όταν, σε πολύπλοκες κοινωνίες, αυτό το σύνολο πολιτισμικών διεργασιών διαφοροποιείται περισσότερο, φαίνεται ότι το πλαίσιο της *μορφής ζωής*, σύμφωνα με τον Hannertz, παραμένει το πλαίσιο της πρωταρχικότερης σημασίας.⁵

Αντίστοιχα, ο κοινωνιολόγος Zygmunt Bauman εφευρίσκει τον όρο *οικισμοί νοήματος* (habitats of meaning), όπου λειτουργεί η ελεύθερη ανθρώπινη παρέμβαση η οποία συγχρόνως παράγει τις *κατοικίες αυτές νοήματος*, όπου βρίσκει τόσο τους πόρους και τους σκοπούς της όσο και τους περιορισμούς της. Υποστηρίζει ο Bauman σχετικά ότι συνήθως οι πολιτισμικές διεργασίες σχηματοποιούνται περισσότερο από τον τρόπο που αρκετά διαφορετικοί *οικισμοί νοημάτων* τέμνονται μεταξύ τους και μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που ενσαρκώνονται τόσο σε αυτές όσο και στις επιφάνειες τομής τους παρά στη βάση κάποιας υποτιθέμενης αυτονομίας ή χωρικής οροθέτησής τους (Bauman 1992).

Ο κατ' εξοχήν κλάδος της γεωγραφίας που ασχολείται με την καθημερινή ζωή, πέραν αξιολογής έρευνας και δημοσιεύσεων στο θέμα αυτό από πολλές άλλες γεωγραφικές υποπεριοχές και οπτικές γωνίες (Lowenthal 1961, Tuan 1977, Ley 1983, Hagerstrand 1984, 1976, Pred 1977, Gregory 1978), είναι η *μελέτη του ανθρώπινου κόσμου* (lifeworld studies) από την πλευρά της πολιτισμικής γεωγραφίας. Η έννοια του lifeworld ορίζεται από την κύρια επιστημονική εκπρόσωπό του, την Anne Buttimer, ως το πολιτισμικά οριζόμενο χωρο-χρονικό σκηνικό της ανθρώπινης ζωής ή ο ορίζοντας της καθημερινής ζωής: το αμάλγαμα κόσμων γεγονότων και αξιακών συσχετισμών που απαρτίζουν την προσωπική εμπειρία – και μάλιστα οι διαστάσεις αυτές των βιωμάτων που προϋπάρχουν της εμπρόθετης ενέργειας, εκείνες οι οποίες λαμβάνονται ως δεδομένες, τα αδιαφιλονίκητα νοήματα και οι καθοριστικοί παράγοντες της κατ' ἑξιν συμπεριφοράς (1976). Ο όρος lifeworld, κατά απόλυτη αντιστοιχία προς την προσωπική/ατομική διάσταση της *γεωγραφίας της καθημερινής ζωής* –αντίθετα, προσωπική/ατομική και συλλογική– δηλώνει τη συνολικότητα της άμεσης διαπλοκής και του συσχετισμού του μεμονωμένου ατόμου με τόπους και περιβάλλοντα που βιώνονται μέσα από την καθημερινή, κυκλικά επαναλαμβανόμενη πραγματικότητα. Προέρχεται από τον γερμανικό φαινομενολογικό όρο Lebenswelt, που υποδηλώνει μια σχέση προθέσεων (intentionality) ανάμεσα σε ένα ανθρώπινο υποκείμενο με φαντασία και συνείδηση και στον εξωτερικό κόσμο, όπως αυτός απλά διατίθεται. Η έννοια του lifeworld, στο πλαίσιο της οποίας έχουν προταθεί διάφορες γεωγραφίες νοημάτων (Buttimer and Seamon 1980, Seamon 1979), ασκεί εγγενώς κριτική στις περισσότερο αποσπασματικές, γενικευτικές αναλυτικές και πειραματικές προσεγγίσεις χωρικής συμπεριφοράς και αντίληψης. Από την ανθρωποκεντρική προοπτική του

5. Τα υπόλοιπα τρία οργανωτικά πλαίσια που προτείνει ο Hannertz είναι η *πολιτεία*, η *αγορά* και τα *πλαίσια κίνησης*. Όσον αφορά την πολιτισμική ροή, κυρίως οι ασυμμετρίες της *αγοράς* και της *πολιτείας* δημιουργούν σαφείς σχέσεις κέντρου-περιφέρειας και, για την περίπτωση μας, κόσμου-εστίας – με το πλαίσιο της κίνησης να δρα ως ελεγκτικός μηχανισμός των παραπάνω διεργασιών. Αλλά το πλαίσιο της *μορφής ζωής* είναι εκείνο το οποίο πληροί το πολιτισμικό νόημα στο σχήμα του Hannertz. Ακόμη σημαντικότερο για τους σκοπούς μας, παρότι τα πλαίσιά του της *πολιτείας*, της *αγοράς* και της *κίνησης* είναι υπεύθυνα για τη σύγχρονη κυριαρχία τάσεων ομογενοποίησης και παγκοσμιοποίησης, είναι το πλαίσιο του *οίκου* (ή της *μορφής ζωής* του Hannertz). Αυτό έχει τη μεγαλύτερη σημασία ως πηγή πολιτισμικής διάρκειας και νεωτερισμού στην πολιτισμική αλληλόδραση και στον πολιτισμικό δαυτισμό, ή όπως το θέτει ο ίδιος, στην *υβριδοποίηση της περιφέρειας* (the creolization of the periphery).

lifeworld, ο τόπος (place) καθίσταται πιο σημαντικός από το χώρο (space) και η γεωγραφική αναζήτηση τοποθετεί το απαιτούμενο βάρος στις εμπειρίες, τη διάσταση του φαντασιακού και τους δεσμούς του ανθρώπινου υποκειμένου με το συνολικό του περιβάλλον – όπου ο άνθρωπος θεωρείται ως νοητικό ον με συγκεκριμένες προθέσεις.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που απευθύνονται από τη γεωγραφική επιστήμη και εντοπίζονται στο χώρο της καθημερινής ζωής επαυξήθηκαν και πολλαπλασιάστηκαν προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 – αρχές της δεκαετίας του 1990, με τη λεγόμενη *πολιτισμική στροφή* (Cultural Turn). Η *πολιτισμική στροφή* σηματοδότησε την προσχώρηση των γεωγράφων περισσότερο συνειδητά, ουσιαστικά και δυναμικά στην οπτική μελέτης του γεωγραφικού χώρου εκ των έσω και εκ των κάτω, κυρίαρχη οπτική γωνία των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών γενικότερα στη μελέτη της καθημερινής ζωής. Συγχρόνως, τοποθέτησε την επιστημονική ενασχόληση με την καθημερινή ζωή σε περισσότερο ισόρροπη βάση, λαμβάνοντας υπόψη εξίσου κοινωνικές δομές και το ανθρώπινο υποκείμενο ως παράγοντα ελεύθερης βούλησης, αντισταθμίζοντας έτσι την έμφαση που είχε δοθεί στον τελευταίο παράγοντα από τις μελέτες του *ανθρώπινου κόσμου* (lifeworld studies) και την κυριαρχία των ουμανιστικών προσεγγίσεων στην παραδοσιακή πολιτισμική γεωγραφία. Τα χαρακτηριστικά της στροφής αυτής μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: πέρασμα από το πολιτισμικό σύστημα στην πολιτισμική πολιτική, κυριαρχία της εθνογραφικής μεθόδου, έμφαση στην ισχύ του ορισμού και τη σημασία της θέσης του αναλυτή αλλά και του υποκειμένου (positionality και situatedness), εμπορευματοποίηση και κειμενοποίηση της κουλτούρας, καθώς και ζητήματα ορατότητας και φωνής του υποκειμένου μέσα από τις σχέσεις κέντρου-περιθωριών. Το ενδιαφέρον στρέφεται ιδιαίτερα στην εκ-των-κάτω συγκρότηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων μέσα από διαμάχες αντιπροσώπευσης (representation wars) και μετατοπίζεται γεωγραφικά από μακρινά ή εξωτικά πολιτισμικά συστήματα και υψηλούς πολιτισμούς στο σύγχρονο αστικό δυτικό κόσμο, του οποίου η διαπραγμάτευση διεκπεραιώνεται πολυεπιστημονικά, διεπιστημονικά, μεταεπιστημονικά, είτε ακόμη και αντιεπιστημονικά. Επικρατεί, φυσικά, η άποψη για πολλαπλότητα πολιτισμικών θέσεων, εμπλουτίζονται οι παλιότερες προοπτικές, ενώ συγχρόνως υπονομεύονται οι παλιές οντολογίες και οι συνολικές αφηγήσεις μέσα από την κριτική των επιστημολογιών του μοντερνισμού και την εξισορρόπηση του οικονομικού από το πολιτισμικό. Τα επιστημονικά αποτελέσματα της στροφής αυτής έχουν μόλις αρχίσει να διαφαίνονται στη μελέτη των γεωγραφιών της καθημερινής ζωής, μέσα από ένα γενικότερο επαναπροσανατολισμό πολλών σύγχρονων ανθρωπογεωγράφων προς θέματα που μέχρι τώρα αποτελούσαν αντικείμενο άλλων κοινωνικών επιστημών, όπως της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας, της ιστορίας κ.λπ.

Συμπεράσματα

Το άρθρο αυτό επιχειρήσει να παραθέσει μερικές πρώτες σκέψεις επάνω σε νέες μορφοποιήσεις του ρόλου της καθημερινής ζωής σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο, με σκοπό να επιχειρηματολογήσει σχετικά με τις αναδιοργανωμένες γεωγραφίες της καθημερινής ζωής, όπως αυτές συγκροτούνται στα συγκε-

κριμένα τους πλαίσια, ως πηγές πολιτισμικής αλλαγής και διαφοράς. Μέσα από την πράξη, η πολιτισμική διαφορά, εμπλουτισμένη από διάφορους κοινωνικούς παράγοντες, είτε άτομα είτε κοινωνικά σύνολα, συμβάλλει σημαντικά στον προσδιορισμό των πολιτισμικών συστημάτων και στη διάρθρωση της κουλτούρας στο παγκόσμιο επίπεδο. Η έμφαση εδώ τοποθετείται στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την υποτιθέμενη παθητική κατανάλωση προσλαμβανόμενων προϊόντων, προτύπων και αξιών προς την ανώνυμη δημιουργία, γέννημα της μη συμβατικής (και συμβατικής, δική μου προσθήκη) πρακτικής χρήσεων αυτών των προϊόντων, μια απόρριψη, κατά κάποιον τρόπο, των κοινότυπων θέσεων περί παθητικότητας των καταναλωτών κουλτούρας και περί μαζικής συμπεριφοράς (de Certeau et al 1998:xxix). Χωρίς αυτό να υπαινίσσεται, με κανένα τρόπο, ούτε άγνοια της πολιτικής πραγματικότητας και των οικονομικών περιορισμών, αλλά ούτε και αναίρεση της βαρύτητας των χωρικών και χρονικών παραγόντων, που συνυφαίνονται πάντοτε σε όλες τις διαστάσεις της κοινής καθημερινής ζωής.

Συμπερασματικά, οι *οίκοι*, ως γεωγραφικά πλαίσια, δομούν και ασκούν έλεγχο στις κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνικές σχέσεις μέσω της υλικής τους διακριτότητας, του κυκλικού ιστορικού χρόνου και δομών τους, καθώς και των πνευματικών και συναισθηματικών διεργασιών της εμπειρίας. Με την ικανότητά τους να διαμορφώνουν τη σχέση μεταξύ του μέσα και του έξω, του τοπικού και του παγκόσμιου, του ιδιωτικού και του δημόσιου, και μέσω της δυναμικής αναδιάρθρωσης και προσαρμογής τους σε μεταβαλλόμενες κοινωνικές δυνάμεις, οι γεωγραφίες της καθημερινής ζωής και γεωγραφίες του *οίκου* καθίστανται τα πεδία στα οποία οι πολιτισμικές διαφορές και ταυτότητες όλο και περισσότερο παράγονται, αναπαράγονται και ασκούνται. Επιπρόσθετα, στα όρια των γεωγραφιών του *οίκου*, ή γεωγραφιών του εμείς σε αντιδιαστολή προς τους *άλλους*, στις ποικίλες ζώνες επαφής, η διαφορά αυτή ορίζεται καλύτερα και συμβαίνουν πολιτισμικές ροές, είτε πρόκειται για ηλεκτρονικούς διαύλους επικοινωνίας, για άτυπα πλαίσια κοινωνικοποίησης, για τον ημερήσιο αγώνα για επιβίωση, για μια τουριστική εμπειρία, είτε για μια καλλιτεχνική έκφραση. Οι *οίκοι*, ως πολιτισμικά πεδία και ως πλαίσια νοήματος, δομημένοι σε μια ποικιλία προσωπικών ή συλλογικών κλιμάκων, τόσο εξηγούν όσο και επικυρώνουν τη διαφορετικότητα, και αυτή η εκ-των-κάτω παραγωγή διαφοράς εντοπίζεται σαφώς στις καθοριστικές ιδιαιτερότητες της καθημερινής ζωής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities*, London: Verso.
- Bauman, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity*, London: Routledge.
- Buttimer, Anne and David Seamon (eds.) (1980), *The Human Experience of Space and Place*, New York: St. Martin's Press.
- Buttimer, Anne (1976), «Grasping the Dynamism of Lifeworld», *Annals of the Association of American Geographers* 66, 277-292.
- Day, Matthew D. (1997), «Home in the Postmodern World», *Environmental and Phenomenology Newsletter*, Vol. 8, No 3.
- de Certeau, Michel, Luce Giard and Pierre Mayol (1998), *The Practice of Everyday Life. Volume 2: Living and Cooking*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fiske, John (1992), «Cultural Studies and the Culture of Everyday Life», στο: Lawrence Grossberg, Cary Nelson and Paula Treichler (eds.), *Cultural Studies*, London: Routledge.
- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-77*, New York: Pantheon.
- Gibian, Peter (ed.) (1997), *Mass Culture and Everyday Life*, London: Routledge.

- Giddens, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gregory, Derek (1978), *Ideology, Science and Human Geography*, London: Hutchinson.
- Hagerstrand, Torsten (1984), «Presence and Absence: A Look at Conceptual Choices and Bodily Necessities», *Regional Studies* 18, 373-380.
- Hagerstrand, Torsten (1976), «Geography and the Study of Interaction between Society and Nature», *Geoforum* 7, 329-334.
- Hannerz, Ulf (1996), *Transnational Connections: Culture, People, Places*, London: Routledge.
- Harvey, David (1989), *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Jackson, Peter (1999α), «Consumption and Identity: The Cultural Politics of Shopping», *European Planning Studies*, Vol. 7, No 1, 25-39.
- Jackson, Peter (1999β), «Commodity Cultures: the Traffic in Things», *Trans. Int. Br. Geogr.* NS 24, 95-108.
- Jelin, Elizabeth (1998), «Cities, Culture and Globalization», στο: *World Culture Report: Culture, Creativity and Markets*, Paris: UNESCO Publishing.
- Ley, David (1983), *A Social Geography of the City*, New York, Harper and Row.
- Lowenthal, David (1961), «Geography, Experience and Imagination: Towards a Geographical Epistemology», *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 51, No 3, 241060.
- Massey, Doreen (1994), *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press.
- Miller, Daniel, Peter Jackson, Nigel Thrift, Beverley Holbrook and Michael Rowlands (1998), *Shopping, Place and Identity*, London: Routledge.
- Pile, Steve, and Nigel Thrift (1995), «Introduction and Mapping the Subject», στο: Steve Pile and Nigel Thrift (eds.), *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation*, London: Routledge.
- Pred, Allan (1977), «The Choreography of Existence: Some Comments on Hagerstrand's Time-Geography and its Effectiveness», *Economic Geographer* 53, 207-221.
- Prost, Antoine (1991), «Public and Private Spheres in France», στο: Philippe Aries and Georges Duby (eds.), *A History of Private Life: Riddles of Identity in Modern Times*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Putnam, Tim (1993), «Beyond the Modern Home: Shifting the Parameters of Residence», στο: Jon Bird, Barry Curtis, Tim Putnam, George Robertson and Lisa Tickner (eds.), *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, London: Routledge.
- Riley, Robert B. (1992), «Attachment to the Ordinary Landscape», στο: Irwin Atzman and Setha M. Low (eds.), *Place Attachment. Human Environment and Behavior: Advances in Theory and Research Series*, New York: Plenum Press.
- Russell, Cheryl (1996), «How Many Home Workers?», *American Demographics*, May 1996.
- Seamon, David (1979), *A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest and Encounter*, London: Croom Helm.
- Shaw, Gareth, and Allan M. Williams (1994), *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*, Oxford: Blackwell.
- Taylor, Charles (1989), *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Terkenli, Theano S. (2000), «Landscapes of Tourism: A Cultural Geographical Perspective», στο: *Tourism and the Environment: Regional, Economic and Policy Issues*, 2nd Edition, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Terkenli, Theano S. (1998), «Tourism and Everyday Life in the Twenty-First Century: The Obliteration of Geography?», presented at the *First International Scientific Congress on «Tourism and Culture for Sustainable Development»*, Athens: National Technical University of Athens.
- Terkenli, Theano S. (1993), *The Idea of Home: A Cross-Cultural Perspective*, Doctoral Dissertation, Department of Geography, University of Minnesota, Twin Cities.
- The TABLOID Collective (1997), «On/against Mass Culture Theories», στο: Peter Gibian (ed.), *Mass Culture and Everyday Life*, London: Routledge.
- Towner, John (1996), *A Historical Geography of Recreation and Tourism in the Western World 1540-1940*, New York: John Wiley and Sons.
- Tuan, Yi-Fu (1977), *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Urry, John (1994), «Cultural Change and Contemporary Tourism», *Leisure Studies* 13, 233-238.
- Vance, James E. (1977), *This Scene of Man: The Role and Structure of the City in the Geography of Western Civilization*, New York: Harper's College Press.
- World Culture Report: Culture, Creativity and Markets* (1998), Paris: UNESCO Publishing.